

Тілеубердиев Б.М., Смагова А.Е.*

филолог.ғ.д., профессоры М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
6D020500 – Филология мамандығының докторанты
М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҰЛЫ ДАЛАНЫ ТАЛУДАҒЫ ҒАЛАМНЫҢ ТОПОНИМИЯЛЫҚ БЕЙНЕСІ

Автор корреспондент: smatova.80@mail.ru

Түйін: Зерттеу жұмысының өзектілігі қазіргі кезеңдегі тіл білімі ғылымының дамуы антропоцентристік бағытта жүргізіліп жатқан зерттеулермен сипатталады. Антропоцентристік парадигма тілді санамен байланысты қарастырады: тілдік таным процесстеріне, тілдік тұлғаға, яғни тілді адам арқылы анықтауға осы бағыт басты назар аударады. Қазақ жалқы есімдерінің табиғатын, сипатын, қызметін «тіл-сана-ұлт» үштік тұтастықта жан-жақты қарастыру бүгінгі таңда қазақ ономастикасының өзекті мәселесі болып саналады. Когнитивтік лингвистика тұрғысынан қазақ онимиясын бағамдай келсек, жалқы есімдердің тек тілдік сипаттарын қарастыру жеткіліксіз болып көрінеді. Жалқы есімдердің бойындағы рухани және материалдық мәдениетті ұлттың танымдық тәжірибесімен сабақтастыра отырып, ментальді-когнитивтік түрде таңбаланғанын қарастырумен ерекшеленеді. Зерттеу тұжырымдары мен нәтижелерін жаңа ғылыми пән – когнитивтік ономастика мен ономастикалық лингвоконцептологияның теориялық және практикалық мәселелерін әрі қарай зерттеуде, оқытуда монографиялар, жоғары оқу орындарына арналған оқу құралдарын дайындауда, сонымен бірге ономастика, топонимика, лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика, әлеуметтік лингвистика пәндері бойынша өткізілетін арнайы курстар мен семинарларда қолдануға болады.

Кілттік сөздер: топонимия, бағыт бағдарлық модель, анатомиялық терминдер, шеңберлі модель, географиялық орны, мифтік кеңістік, ментальды модель

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында: «Орасан зор кеңістікті игере білген түркілер ұланғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өзіндік өрнегін қалыптастырып, өнер мен ғылымның және әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалардың гүлденуіне жол ашты [1,2] – деген болатын. Елбасының бұл туындысы бұдан бұрынғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласының жалғасы ретінде қабылданды.

Елбасы «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында ұлттық тарихқа, жер-су атауларына қатысты кеңістік пен уақыт өлшемі туралы өз пікірін былайша білдіреді: «Уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады. Бұл – тарихқа деген дұрыс ұстаным. Сол арқылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туды. Қазақстан тарихы да жеке жұрнақтарымен емес, тұтастай қалпында қазіргі замануи ғылым тұрғысынан қарағанда түсінікті болуға тиіс. Оған қажетті дәйектеріміз де жеткілікті» [1,2] – деген болатын.

Халық болмысының өткенін, бүгінін және болашағын бір тұтас құбылыс ретінде қарағанда ғана шындықтың шоқтығына қол жеткізуге болады. Қалай болғанда да халық біртұтас феномен. Оның шынайы болмыс - бітімін ақыл – ойы, санасы мен ойлау танымы, ішкі рухани дүниесімен тұтас қалпында қабылдау арқылы қарастыруға болады. Ұлы Даланың рухани мәнділік пен құндылыққа ие топонимдердің, қазақ этносының ішкі және айнала қоршаған болмысын ғасырдан ғасырға білім тәжірибелерінің қоры ретінде зерттеп, қарастыру керек деп білеміз. Сонда ғана Ұлы Дала көшпелілерінің өмір-салты мен

тіршілік көздерінің өздері ғұмыр кешкен даламен тамырлас екенін білуге болады. Қара жерден айырылса қауқары құритын Антей сияқты, осынау Ұлы Даладан көз жазған ұрпақ көшпелі өмір салтын сол далаға қалдырып кеткен сияқты. Біздің ұрпағымыз Ұлы Даладан кіндігін үзген соң көшпелі өмір салтын ғана жоғалтып қойған жоқ, сонымен қатар құмға сіңген су сияқты далалық болмыс бітімінен де айырылды. Екі, үш ұрпақ ауысқаннан кейін отырықшы болып шыға келдік. Сол себепті де Елбасы тарихтың тұңғыық тереңінен бастау алатын рухани үрдісті зерттеп қарастыруды өз мақаласына өзек етіп отыр.

Қоршаған ортаны танып, Ұлы Даланың топонимиялық бейнесін суреттеуде негізгі бірнеше ұстанымдар, яғни қағидалар арқылы жүзеге асырылады. Кеңістікті танып, игергенде, сол тану, игеру нәтижесін тілде, яғни топонимияда белгілегенде Л.И.Дмитриеваның көрсетуінше үш қағида «жұмыс істейді»: ол қағидаларды топонимикалық тұлға санасындағы ментальді модель деп те атауымызға болады – *бағыт-бағдарлық (маршруттық) модель, шеңберлік (радиальдік) модель, тұрмыс-тіршіліктік кеңістік моделі* [2,22].

Осы тұрғыдан келгенде Ұлы Далада өмір сүрген этностың дүние көрінісін белгілейтін топонимиялық бейнесі жеке адамдардың ғаламды (дүниені) суреттейтін топонимиялық көріністерінен құралады. Этностың ғаламды бейнелейтін топонимиялық көрінісін жеке тұлғалардың дүниені бейнелейтін топонимиялық көріністерінің жиынтығы деп түсінуімізге болады.

Адамзат қауымындағы ең алғашқы топонимдердің пайда болуы осы маршруттық моделдің арқасында, негізде іске асырылды деп жорамалдауымызға болады. Басқашалап айтсақ, ежелгі адам кеңістікті игеру барысында көкөніс, жеміс-жидек, шөп тамырларын іздеп, жүру бағыттарын салғанда географиялық нысандарды атай бастаған. Көшпенділерге тән мал жаю, малмен бірге көшіп-қону шаруашылық тұрмыс тіршілігінде кеңістікті игеру, тану, нысандарын атау осы бағыт-бағдарлық (маршруттық) модель арқылы іске асырылды. Ең алғашқы немесе негізгі топонимиялық көрініс (бейне) көшіп-қонып, кеңістікті танып, игеріп жүргендегі дүниенің топонимиялық бейнесі болып саналуы керек сияқты.

Бағыт-бағдарлық модель негізінде кеңістікті танып, игеріп, нысаналарын атап отырған адам (этнос) дүниенің төрт тұсын және өзінің соған қатысты атап отырған географиялық нысандарын бағдарлауы қажет еді. Осы уәждік негізге байланысты дүниенің (ортаның) топонимиялық бейнесінде бірқатар географиялық терминдермен (апеллятив) жер-су аттары пайда болды. Көне түркілік және қазақ қауымдарында дүниенің горизонтальді кеңістік моделі төртбұрышты (*төрткүл*) болып танылған: сол себепті географиялық бағдарлауда «оң-сол», «алды-арты», «оң-теріс» сияқты түсініктер қолданылған. Сонымен қатар біздің ойымызша, маршруттық модельде кеңістікті немесе географиялық объектілерді атауда, тануда (тілде, санада бекітуде) адам өз дене мүшелеріне қатысты ментальді түсініктерді қолданған көрінеді. Осы үрдісті біз географиялық апелляциятер құрамынан және топонимияда кездесетін анатомиялық (соматикалық) атаулардан байқауымызға болады. Қазақ топонимдері мен апелляциятер құрамында төмендегідей анатомиялық терминдер кездеседі: *бас, төбе, аяқ, ауыз, табан, қойын, бауыр, көз, мұрын, арқа, төс, қабырға, бет, қабақ, тамақ т.б.*

Кеңістікте орналасқан табиғи объектілерді бағдарлап айқындауда, географиялық нысандардың өзін сипаттауда адам немесе жануарлардың дене мүшелерінің орналасу тәртібіне сүйену – адамдардың ментальді түсініктерін көрсетеді. Сол танымдық түсініктер аясында қоршаған орта, оның нысандары жалпы айтқанда адамға, адам немесе жануар дене мүшелеріне ұқсатылған. Осыған қарағанда әлемді тану процесі, әлемнің тілдік көрінісі, соның ішінде әлемнің топонимиялық көрінісі адамның өзінен басталады, яғни адам – дүние құрылымының моделі, үлгісі болып табылады. Тілдің дүниетанымдық көріністері көбінесе адамның ішкі дүниесі сияқты адамға қатысты сөздер арқылы көрінеді. Адами танымды сипаттауда соматикалық тіркестер – *бас, аяқ, көз, құлақ, тамақ, мойын, іш, өкпе, ми, тырнақ, тіл, бет, жүрек, сүйек, тән, қан, арқа т.б.* Бұлар – географиялық терминдердің де құрамында көптеп кездеседі және семасиологияның ұқсату

заңына байланысты апеллатив терминдерге алдеқашан айналып кеткен адами таным негізінде екінші рет атау болған сөздер. Қоршаған ортаны, кеңістікті бағыттық тану моделіндегі дүниені адамиландыру, антропоморфыландыру көне адамдардың (қоғамның) мифтік, мифопоэтикалық танымына, мифтік санаға да байланысты болған. Ежелгі замандарда орын алған мифтік сана бірден толығымен жойылып кетпейді, оның сарқыншақтары күні бүгінге дейін жеткен. Қазақ топонимиясындағы жоғарыда аталған анатомиялық географиялық терминдер мен топонимдер соның тілдік көріністері. Кеңістікті тану, тілдік (апеллативтік және онимиялық) бірліктермен қоршаған ортаны (кеңістікті, оның нысандарын) белгілеу (таңбалау) жоғарыда корсетілген бағытта да іске асырылады. Осы үрдістің тілдік нақты айғағы ретінде төмендегідей жер-су аттарын мысал ретінде келтіруге болады: *Сарыарқа, Арқалық, Алғабас, Мұзарт, Қарауыз, Аяққамыр, Бастөбе, Бауыр, Тасбел, Сарыбет, Қарабүйір, Табан, Мойынды, Қазақ, Иекті, Көзбұлақ, Кіндікті, Еренқабырға, Маңдайтас, Төскейбет, Мибұлақ т.б.*

Ұлы Даланың топонимиялық бейнесін суреттеудегі бағыт-бағдарлық таным моделінде тек қана көлемі шағын келетін кеңістікке тән микротопонимдік атаулар ғана қолданылмаған, осы бағыттық модель аясында біздің пікірімізше, өте үлкен, көлемді географиялық нысандар да атау объектілеріне айналған. Мәселен, *Арқа (Сарыарқа)* атауының түрлі этимологиясы бар – соның бірі: тарихи мәні бар – «артымыздағы ел», «арт жақта орналасқан жұрт» дейтін болсақ, дегенмен *арқа* апеллативінің түпкі мағынасы анатомиялық *арқа* (жон арқа, «спина») деген сөзге тірелетін сияқты. Сол Ұлы Жонның (Сары Арқаның) шығыс бүйіріне көне қазақтар *Ерен Қабырғаны* орналастырған, яғни Тянь-Шань тауына сондай атау берген.

Ұлы Даланың топонимиялық көрінісіне тән тағы бір ерекшелік – кеңістікті бағыт-бағдарлық модель арқылы игергенде визуалды факторға үлкен мән беру керек болып табылады. Басқа сөзбен айтқанда кеңістіктің бағыттық моделінде, жылжу барысында (бағыттық саяхатта, көшу жолында, малды жаю қозғалысында) географиялық нысанды, әсіресе алыстан, көзбен байқап, көріп сол табиғи объектінің ең алғашында түр-түсіне назар аударылады. Сол себептен географиялық жалқы және жалпы есімдерде түске байланысты атаулар жиі кездеседі. Е.Ә.Керімбаевтің мәлімдеуінше, Қазақстан оронимдерінің 20% өзінің құрамында түсті білдіретін сын есімдерден құралған: *қара, ақ, сары, көк, қызыл, ала, шұбар, қоңыр, боз, жирен, қу, құба, шағын, ұлан т.б.* [3,17].

Әлемнің топонимиялық көрінісіндегі атауыштық процесінде орын алған радиальді (шеңберлі) модель, қағида төмендегі ерекшеліктерімен белгіленеді. Кеңістікті радиальді модель тұрғысынан құрылымдағанда кеңістіктің ортасы, кіндігі және сол кіндіктен: этникалық, семантикалық рухани т.б. орталықтан бірінен кейін бірі орналасқан шеңберлей келген кеңістіктерден құрылады. Қазақ мифологиялық дүниетанымында *Көктөбе, Қазығұрт, Байтерек* немесе басқа да киелі табиғи нысандар жер кіндігі, жер ортасы болып табылады. Сол жер кіндігінде қазақ халқының ел ортасы, атамекен шеңберін кеңістігін құрайтын тау, өзен, бұлақ, дала, ағаш-орман, сай-сала т.б. географиялық нысандар орналасқан. Рухани, этникалық орталықтан алыстай келе көп жағдайда жау, жат болып келетін танымайтын, бөгде кеңістіктер орналасқан. Жорыққа немесе саяхатқа шыққан эпикалық ертегілік кейіпкерлер жат елдерде, алыстағы кеңістіктерде жалмауыз, мыстан, албасты, дию, перілермен кездеседі. Топонимиялық танымдағы радиальді моделде «алыс» - «жат, жау», ал «жақын» - «ел, жұрт» деген ментальді-топонимиялық түсініктерді топонимиялық атаулар арқылы да білдіре білген. Әр топонимикалық тұлғада жүрегіне ыстық естілетін, мәңгілік жадында қалатын атамекен атаулары бар десек, артық айтпаған болар едік. Атамекен атаулары кіндік қаны тамған, балалық шағы өткен, еш уақытта ұмытылмас, қимас Отанының, ата жұртының символы іспеттес екені баршамызға аян, сол себепті осындай киелі ұғым қазақ топонимиялық әлем көрінісіне тән деп айтуымызға болады.

Алыстағы жат жерлерді, жат елдерді топонимияда белгілеу үшін *Барсакелмес, Итжсеккен, Балқантау, Ұрым, Қырым т.б.* топонимиялық атауларды қазақтар қолданған.

Жоғарыда келтірілген жер-су аттары біріншіден, алыс», «алыстағы жер» деген ұғымды білдіреді, екіншіден, *Барсакелмес* және *Итжсеккен* атаулары жағымсыз коннотацияға ие болған болса, *Балқантау*, *Қырым* топонимдері жағымды коннотацияларға ие деп айтуымызға болады.

С.Қондыбай: *Балқантау* – алыста жатқан қиял белгісі, құпиялық пен киеліліктің метафорасы дей келе, географиялық кеңістікте реальді *Балқан таулар* бар екендігін көрсетеді: «Гора, часто используемая в фольклоре как метафора отдаленности, таинственности и сакральности. У казахов сохранился только отрывок древнего стихотворного текста.

*Барар жерің Балқантау,
Ол да біздің көрген тау.*

Стремление дойти до этой горы – мечта кочевника. Она имеет мифологическую нагрузку. Кроме европейских Больших Балкан, название которых связана с булгарами или огузами, известно еще несколько Балкан: первые находятся в Северо-Западной Туркмении, это – Балханские горы, известные в казахских эпосах крымского цикла под названием Ок-Балкан. Вторые – в Центральном Казахстане, северо-восточной окраине Сарыаркинских гор, это гора Ку Балкантау. Третья и четвертая – в Западном Башкортостане, в Давлеканском районе, около озера Асылыкуль и в Кунчакском районе, вблизи р. Дема» [4,94-95].

Қазақ танымындағы кеңістікте топонимдер арқылы құрылымдаудың тағы бір дерек белгісі мына бір тұрақты сөз тіркесінен аңғарылады:

Ұлың Ұрымға, қызың Қырымға кетсін.

Дәстүрлі танымда *Ұрым* да (кейде – *Үрім*), *Қырым* да – алыс, жетуі қиын шалғай жер мен ел. Әдетте, ғылыми әдебиеттердің өзінде ұрымды көне *Рум* (*Рим*), ал *Қырымды Крым* түбегімен сәйкестіндіреді. С.Қондыбай еңбектерінде мифоэпикалық *Ұрым* мен *Қырымды* жоғарыдағыдай сәйкестендіру қате екені көрсетіледі. Мәселен, *Ұрым* жөнінде С.Қондыбай былай жазды: «Никому не пришло в голову, что у древних тюрков и их потомков в мифопоэтической системе существовал другой, архаический Рум – Урум. Образ подобного Урума сохранился в протобулгарской традиции. По-видимому, булгарский Урум в VI-XII веках локализовался в Северо-Кавказском регионе, в Покубанье и на Таманском полуострове, где в VI-VII веке существовало протобулгарское государство, например, название страны Урум, зафиксированное в надписях Культегина (VIII век) связано именно с тюркоязычными булгарами (утригуры и кутригуры) [4,239].

Термин «Крым» не имеет ничего общего с реальным географическим объектом, полуостровом Крым», - деп жазады С.Қондыбай [192,165]. Осы зерттеушінің пікірінше, Үстірттің көне атауы *Қыр* болған, XIV ғасырда Үстірт (Маңғыстау) аймақтарында алғашқы қазақ қауымы («есен-қазақтар») қалыптасқан, сол ортадан шыққан батырлар *Қыр* (*Қырым*) батырлары – «Қырымның қырық батыры» атанып, Үстірттің бастапқы атауы (*Қыр*) ұмытылып, *Қырым* - өте алыста жатқан жер, ел деген топонимиялық ұғым пайда болған.

Бағыт-бағдарлық топонимиялық модель бойынша құрылымданған кеңістікте тағы да қазақ халқына кеңінен танымал *Жиделі Байсын*, *Жерұйық* сияқты топонимдер бар. «Алпамыс» эпосында *Жиделі Байсын* Алпамыстың, қоңырат елінің ата жұрты. *Жиделі Байсын* жер атауы Өзбекстандағы Сурхандарья облысы Байсунтау өлкесінде кездеседі.

Жерұйық топонимінің географиялық орны, мекені белгісіз, себебі бұл топоним мифотопоним, яғни мифтік, қияли жер-су атаулар қатарына жатады. *Жерұйық* – киелі жер, *ұйық* – көне түркі тіліндегі ыдук («киелі») («ыдук йер-суб» - «киелі жер-су») сөзінің фонетикалық варианты.

Жоғарыдағы дерек-келтірімдерді есепке алатын болсақ әлемнің топонимиялық көрінісінде кеңістік бағыт-бағдарлық модель екі түрлі тұрғыда берілген: шағын аумақтағы кеңістік (маршруттық саяхат, мал жаю, көшу-қону барысындағы) және орасан кең, аумақты геокеңістік (*Балқантау*, *Итжсеккен*, *Ұрым*, *Қырым*, *Барсакелмес*, *Жиделі Байсын*,

Каф (Қан) таулары т.б.). Ментальді топонимиялық құрылымдағы кеңістіктің осы екі түрі де топонимиялық көріністің *шеңберлі (радиальді) типіне* де жатқызуға болады, себебі кіші кеңістік (кеңістіктіктер) шағын радиустағы «атажұрт, атамекен» кеңістігіне жатады, ал үлкен кеңістіктің шет шекарасында немесе одан ары «жат территория» немесе «мифтік кеңістіктер» орналасқан.

Тұрмыс-тіршіліктік (болмыстық) кеңістіктің әлемнің топонимиялық көрінісіндегі берілуі, яғни құрылымындауы өз ерекшеліктерімен, өзгешіліктерімен айқындалады. Осы модель бойынша кеңістікті ментальді өрісте құрылымдау, құрамдау шаруашылық факторының ықпалына, әсеріне байланысты болып келеді. Географиялық кеңістікті, ортаны тілдік санада және тілдің өзінде (лексикада, топонимияда) белгілі бір дискретті нысандарға, бөлшектерге айқындап бөлу, атау, тану, игеру, тілдік және ментальді айналымға енгізу жоғарыда аталған экстралингвистикалық, лингвистикалық т.б. көптеген факторларға байланысты екені мәлім және кеңістіктің *ландшафттық* ерекшеліктеріне де қатысты екені дау туғызбайды. Басқаша айтқанда, кеңістік жүйелі түрде өзінің санадағы ментальді көрінісін және тілдегі топонимдік (лексикалық) құрамын, келбетін көрсете алады. Осы бүгінге дейін қазақ топонимика саласында жүргізіліп келе жатқан барлық дерлік зерттеулер негізінен топонимдердің тілдік (лексикалық, яғни топонимдік) көрінісін айқындап, сипаттап келеді, ал когнитивтік ономастика (топонимика) қағидалары бойынша кез келген ономастикалық бірліктер жүйесінің ментальді, когнитивтік (ой-санадағы) көрінісі, болмысы бар.

Кеңістікке қатысты ментальді және тілдік көріністер бір-бірімен өзара изоморфтық түрде байланысқан, яғни кеңістіктің тілдік көрінісі ментальді (когнитивтік) болмыстың айнасы, айғағы іспетті болса, ментальді (тілдік ой-санадағы) көрініс өз таңбасын, бедерін кодталған түрде тілде, яғни топонимиялық (лексикалық) жүйеде тайға таңба басқандай қалдырған. Сол себепті орыс зерттеушісі Л.М.Дмитриева айтқандай, топонимиялық жүйенің онтологиялық болмысы заңды түрде оның ментальдік қызметімен, болмысымен біте қайнасып бірлескен, сондықтан да топонимиялық жүйенің сол тілде сөйлеушілер санасында өз орны бар.

Экстралингвистикалық факторлар [шаруашылық және тұрмыстық (материалды) және рухани мұқтаждықтар (құндылықтар)] топонимикалық жүйенің құрамы мен құрылымын жасауға детерминанттар (себепші негіздер) болып келеді, сонымен бірге топонимиялық жүйенің (топонимдер жиынтығын) этнос және жеке топонимикалық тұлғаның ой-санасында құрылымдануына және орнығуына өз ықпалын тигізіп, шешуші рөлін іске асырады.

Ұлы Даланың топонимиялық көрінісі динамикалық процестерге ұшырайды, әр тарихи заманда (дәуірде) өзгеріп тұрады, кейбір элементтері (фрагменттері) ескіреді, ұмыт болады, ал қайсыбірі жаңаланып дүние, кеңістік туралы ментальді ұғым-түсініктерді толықтай түседі. Қазақ топонимдерінде (топонимиялық жүйеде) дүние, адам, қоғам, рухани және метариалды мәдениет жайында сан қырлы орасан мол когнитивтік мәліметтер мен ақпараттар жинақталған. Сонымен қатар Ұлы Далада ұзақ уақыттан бері өмір сүріп келе жатқан түрлі этностың дүниетанымы, ой-санасы, тарихы, шаруашылығы, мәдениеті, ғасырлар бойы жинақталған сан-салалы тәжірибесі тілдік жүйеде, сол жүйенің құрамдас бөлігінде – жалқы есімдер жүйесінде, ал дәлірек айтсақ топонимиялық жүйеде өз тілдік көрінісін сақтаған.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Ұлы Даланың жеті қыры. Егемен Қазақстан. №223, 21-ші қараша 2018.
2. Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая). Автореф. дис... д-ра филол.наук, Екатеринбург, 2003, 38 с.

3. Керимбаев Е.А. Лексико-семантическая типология оронимии Казахстана: Автореф.дис...канд.филол.наук, Алма-Ата, 1988, 24 с.
4. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Үшінші кітап. Алматы, Дайк-Пресс, 2004, 520 б.

Аннотация: Актуальность исследования определяется антропоцентрической направленностью современной лингвистической парадигмы, исследующей связи языка с мышлением, языковым сознанием, познавательной и социально-практической деятельностью человека. Современная когнитивная лингвистика предоставляет новые возможности для исследования казахских собственных имен с позиции триады «мышление – язык – культура», где собственное имя рассматривается как знаковая когнитивная категория, интерпретирующая, репрезентирующая с помощью ментальных представлений фрагменты языковой картины мира в процессах концептуализации и категоризации знаний о мире. Исследование когнитивной и лингвоконцептологической природы казахских онимов обусловлено формированием интегративных подходов в казахской ономастике, переосмыслением традиционных понятий и становлением инновационных направлений в изучении собственных имен.

Объектом исследования является концептосфера казахской ономастики, представляющая собой совокупность ментально-когнитивных структур ономастических концептов. Исследованию и научному анализу в когнитивной и лингвоконцептологическом аспекте подвергнуты казахские собственные имена и их ономастические концепты на основе обширного фольклорного материала, словарей, исторических источников текстов художественной литературы и т.д. Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в том, что результаты, материалы и теоретические положения работы могут быть использованы при дальнейшем разработке теоретических положений казахской лингвоконцептологии и когнитивной ономастики при написании учебных пособий и спецкурсов на ономастике, топонимов, лингвокультурологии, когнитивной лингвистике и т.д.

Abstract: The urgency of research is defined by anthropocentric direction of contemporary linguistic paradigm, studying links of language with thinking, language consciousness, cognitive and sociopractical activities of a person. Contemporary cognitive linguistics presents new possibilities to investigate Kazakh proper nouns on the basis of «thinking – language – culture » triad, where proper noun is considered as a symbolic cognitive category, interpreting, representing by means of mental notions fragments of the world language picture in the processes conceptualizing and categorizing knowledge of the world. Investigation of cognitive and linguaconceptological nature of Kazakh onemes is caused by forming integrative approaches in Kazakh onomastics, reconsidering traditional notions and establishing innovation tendencies in studying proper nouns.

Object of research – conceptosphere of Kazakh onomastics, presenting a complex of mental – cognitive structures – onomastic concepts. Kazakh proper nouns and their onomastic concepts have been investigated and subjected to scientific analysis in cognitive and linguaconceptological aspects on the basis of extensive folklore material, dictionaries, historical works, texts of fiction, etc. Theoretical and practical value of the research is that results, materials and theoretical grounds of the work may be used in further developing theoretical statements of Kazakh linguaconceptology and cognitive onomastics, while writing instruction textbooks in special courses on onomastics, toponymics, linguaaculturology, cognitive linguistics etc.